

[K] “HET TONEEL SPEELT” HERONTDEKT HEIJERMANS

Met als doelstelling uitsluitend oorspronkelijk Nederlandstalig repertoire te programmeren stichtte Hans Croiset (°1935), telg uit een beroemd geslacht van toneelspelers en bekend als de man van succesvolle Vondel-regies, samen met Ronald Klamer (°1954) begin 1996 Het Toneel Speelt. De eerste productie was Vondels *Jozef in Dothan*, de tweede *Een sneeuw* van Willem Jan Otten: een combinatie van oud en nieuw, van klassiek en modern die in de loop der jaren het curriculum zou blijven bepalen.

Het ensemble kwam een paar keer in zwaar weer terecht, onder meer omdat het ideaal “bewust ongesubsidieerd” te zijn niet viel te handhaven en omdat daarna de gevraagde overheidssteun niet in voldoende mate werd verleend. In 2005 trok Croiset zich terug als artistiek leider — als freelance regisseur bleef hij overigens actief — en werd alleen Klamer verantwoordelijk voor de leiding, zowel zakelijk als artistiek. De groep wist zich te handhaven, mede dankzij enkele aanzienlijke successen in het voorbije decennium. Vooral de samenwerking met toneel- en scenarioschrijfster Maria Goos bleek een garantie voor de onontbeerlijke publiekstrekkers: *Familie* (seizoen 2000-2001), *Cloaca* (seizoen 2002-2003) en de vierdelige *Geschiedenis van de Familie Avenir* (vanaf seizoen 2006-2007).

Het Toneel Speelt, *Op Hoop van Zegen*, 2009, Foto Deen van Meer.

In december 2008 kondigde Het Toneel Speelt aan de komende drie jaar zijn repertoire grotendeels te willen wijden aan het in vergetelheid geraakte toneelwerk van Herman Heijermans. Achtereenvolgens brengt het gezelschap *Op Hoop van Zegen*, *Ghetto* en *De Wijze Kater*, alle drie in een regie van Jaap Spijkers (*1958), bij een breed publiek bekend als (film)acteur, maar vrij snel na zijn komst naar Het Toneel Speelt ook actief als regisseur.

Het idee van een Heijermans-revival is sympathiek en een initiatief waarvoor het gezelschap hoe dan ook waardering verdient, maar de eerste productie, *Op Hoop van Zegen*, lijkt niet de gedroomde opmaat voor een succesvolle voortzetting. De voorstelling, die in januari 2009 in première ging, kreeg goede dagbladkritieken, hoewel er wel degelijk het een en ander op valt af te dingen. De eigentijdse encenering, op en rond een cirkelvormig plateau, zonder fysiek aanwezige ramen en deuren — en dus ook zonder het deurkozijn waar moeder Kniertje haar jongste zoon van los moet trekken om hem het vermolmd schip op te jagen —, zonder attributen en zonder decorwisselingen, lijkt in eerste instantie geen belemmering voor de ontwikkeling van het drama. Sterker nog, de eerste scènes, in de aanloop naar de catastrofe, bezitten zeker overtuigingskracht,

het Hollandse realisme van de auteur wordt in de vormgeving niet gemist.

Ook behelst de kritiek niet in de eerste plaats de acteursprestaties, al hebben de spelers soms zichtbaar moeite met de identiteit van hun personage. Marisa van Eyle als Kniertje laveert met weinig beleving langs de grimmige uitspraken die Heijermans zijn karakter in de mond legt. Saskia Temmink slaagt er vaak niet in de uitdagende houding van Kniertjes schoondochter Jo de vereiste proportie mee te geven. En Fockeline Ouwerkerk als Clémentine, de dochter van reder Bos, lukt het nauwelijks compassie met de schippersvrouwen en artistieke belangstelling voor het picturale armeluismilieu in één personage te vangen.

Het gaat in het stuk om de vrouwen en natuurlijk ziet iedere toeschouwer met een beetje literair-historische bagage uit naar het derde bedrijf waar die vrouwen elkaar en de toeschouwer verontrusten met herinneringen aan alle denkbare verschrikkingen van het zeemansleven, terwijl de wind “met wilde zwiepingen over het huis joelt”. In de voorstelling van Het Toneel Speelt zitten de vrouwen er schilderachtig bij, modieus haast, in hun bonte rokken en zwarte shirts. Een geschilderd zeegezicht op de achtergrond completeert de

compositie. Pure esthetiek, maar braaf en bedacht, waardoor de vonk niet overslaat en de klap niet aankomt.

Laat ik eens citeren uit *Litteraire kunst* van H.J.M.F. Lodewick, het handboek waarmee generaties Nederlandse scholieren zijn opgevoed in de letteren: “In Heijermans’ *Op Hoop van Zegen* tenslotte is er de beroemde scène in het derde bedrijf, waar de vissersvrouwen [...] vertellen van wat zij meegemaakt hebben: verhalen vol ellende en verschrikking, storm en verdrinking. Deze hele scène wordt begeleid door het gieren en bulderen van de storm buiten, en deze lugubere verhalen met de hoorbare storm voeren de gedachten van de toeschouwers onvermijdelijk naar de onzeewaardige *Op Hoop van Zegen*, die in deze storm op zee is; de hier vertelde verhalen worden door de toeschouwers a.h.w. van toepassing gebracht op de *Op Hoop van Zegen*.”

Dit schoolvoorbeeld van het zogenaamde simultaan aspect, waardoor de wederzijdse relatie tussen de verhalen en de actualiteit van de storm verhevigd wordt, is door Het Toneel Speelt genegeerd. Waarom? Het is een omissie die groot onrecht doet aan de dramatische kracht van deze cruciale scène waaraan het hele stuk als het ware is opgehangen. De schaarse geluidseffecten ontberen duiding en ook de (alweer) artistiek vormgegeven watergordijnen die aan het eind van het derde bedrijf alsnog worden neergelaten, blijven betekenisloos, want ze komen te laat en missen dus hun effect. Hierna kan het vierde en laatste bedrijf, ten kantore van reder Bos, de voorstelling niet meer redden. De sentimenten zijn ineens potsierlijk, de rol van boekhouder Kaps is een verbijsterend voorbeeld van foutieve casting, en elke knieval — letterlijk en figuurlijk — en elke uithaal en elke snik wekken nu eerder irritatie dan ontroering.

Deze *Op Hoop van Zegen* is daarmee voor minimaal de helft mislukt. Wat blijft, is de verpletterende tekst die vooral in het begin nog zijn werk doet, maar die gaandeweg een onhanteerbaar instrument is geworden in de handen van de regisseur en zijn spelers. Maar goed, vooral vanwege de eerste twee bedrijven is deze voorstelling interessant genoeg om nieuwsgierig te worden naar de manier waarop Jaap Spijkers de andere twee Heijermans-stukken zal aanpakken. Het volkse melodrama van *Op Hoop van Zegen* (1900) ligt hem wellicht minder dan het

vrolijke cynisme van *De Wijze Kater* (1917) of de controversiële inhoud van *Ghetto* (1893). We wachten af en tot het zover is volgen we Het Toneel Speelt in zijn andere producties.

In *Geslacht* bijvoorbeeld, een tekst van Rob de Graaf (°1952), aanvankelijk geschreven met het oog op de acteurs van het Amsterdamse collectief Dood Paard, dat er in het seizoen 2003-2004 volgens de typische Dood Paard-formule mee aan de haal ging. Dat wil zeggen: roekeloos en schaamteloos, maar altijd met een duidelijk doel voor ogen: hoe halen we — en geen middel wordt daarbij geschuwd — het maximale rendement uit deze tekst? Een toneelschrijver die zijn tekst uitlevert aan Dood Paard, moet niet zuinig willen zijn op zijn *darlings*, want ze worden door het collectief steevast vakkundig om zeep geholpen, inclusief alle eventuele toneelaanwijzingen. Zoals Rob de Graaf in een interview over deze versie van *Geslacht* zei: “Het voelde toch een beetje alsof ik een soort Anton Pieck-schilderijtje heb gemaakt, waar zij vervolgens een Jackson Pollock overheen hebben gegooid.” (*de Volkskrant*, 12 februari 2004)

Als vernieuwende toneelschrijver wordt De Graaf bejubeld, en dikwijls terecht, maar deze uitvoering van Het Toneel Speelt maakt pijnlijk duidelijk dat hij de concurrentie met een Albee of een Ayckbourn niet aankan. Men hoeft geen groot toneelkenner te zijn om te zien dat *Geslacht* een variatie is op het thema van Albee’s *Virginia Woolf*, in zoverre ook hier een echtpaar een perverse demonstratie geeft van zijn ongeluk ten overstaan van twee andere mensen die nog enige hoop koesteren met betrekking tot de zin van het bestaan.

Wat Dood Paard, in de kleine zaal, met teksten van De Graaf doet, is kennelijk precies wat die teksten nodig hebben om te overleven. Wat Het Toneel Speelt in de regie van Ger Thijs, in de grote zaal, met *Geslacht* doet, is te weinig. Thijs benadert de tekst als een *well made play* en past zijn regie daarop aan, wat een tamme en bij vlagen zelfs vervelende voorstelling oplevert, ondanks de individuele kwaliteiten van acteurs als Mark Rietman en Carine Crutzen. Het is een voorstelling die niet tegen de tekst aan schopt, die de tekst niet mangelt en intensiveert. En dan blijft het inderdaad in zekere zin Anton Pieck.

Het Toneel Speelt heeft in vorige seizoenen bewezen over voldoende potentieel te beschikken om

boeiende producties te maken. De twee voorstellingen van het seizoen 2008-2009 lijden in feite aan eenzelfde manco van buitenproportionele esthetiek en stilering en halen daarom niet het niveau van veel vorig werk. Anderzijds is het niet vreemd dat de keuze voor theater van Nederlandse origine nu en dan een beperkende invloed heeft. Hopelijk geldt die beperking niet voor de beide Heijermansen die nog in de programmering staan en waarnaar de theaterliefhebber, ook na een niet geheel geslaagde *Op Hoop van Zegen*, reikhalzend blijft uitkijken.

JOS NIJHOF

Het Toneel Speelt, Keizersgracht 326, NL-1016 EZ
Amsterdam, tel. +31 (0)20 626.95.50,
fax +31 (0)20 624.06.90,
info@hettoneelspeelt.nl, www.hettoneelspeelt.nl.
